

אל תפריז קתיאורים

חו באיות זאב אתפ

על הדקונסטרקציה של הסובייקט

מיה הגדרתו המדויקת של המונח הדקדוקי "נושא המשפט"? למרבה ההפתעה, מושג בסיסי-לכאורה זה מעורר מחלוקת לא קטנה בקרב המומחים, ויש אף הטוענים שאינו אלא פיקציה תיאורטית

של המשפט. שימו לב שכל קריטריון מתמקד בהיבט אחד של "הנושא", ואין כל קשר הכרחי ביניהם.

הנושא הוא...

- א. הדבר שעל אודותיו נסוב המשפט.
- ב. מי שפועל, או מחולל את הפעולה במשפט.
- ג. בהכרח שם עצם.
- ד. שם העצם שקובע את נטיית ההתאם של הנושא.

הבעיה העיקרית עם קריטריונים אלה היא שאף אחד מהם איננו הכרחי, ואף לא מספיק, להיותו של אלמנט כלשהו "נושא". בנוסף, במקרים רבים הקריטריונים סותרים זה את זה, ולא

של "הנושא". יתירה מזאת, בלשנים לא מעטים מאמינים שלא בכדי הדבר, שכן מושג "הנושא" הוא פיקציה תיאורטית, צביר הטרונומי כל כך של תכונות ואפיונים עד שאין בו כל ערך הסברי!

על מנת להבין כיצד הגיעו הבלשנים למסקנה מוזרה זאת, בשעה שבתי הספר בכל העולם ממשיכים לשנן לתלמידים את האבחנה בין נושא-נשוא-מושא, צריך להכיר את השונות העצומה בין האלמנטים שמתוארים כ"נושאים" בשפות רבות בעולם. לא נוכל לעשות זאת כאן, כמוכן. תחת זאת נתמקד במופעים השונים של נושא המשפט העברי, ונשאל - האם יש להם דבר מה משותף? נוח לפתוח את הדיון באמצעות הצגתם של הקריטריונים העיקריים לזיהוי הנושא

ברשימות הקודמות השתמשנו לא פעם במושג "נושא", "נושא תחבירי" או "נושא דקדוקי". במקום אחד טענו שהנושא התחבירי אינו חופף בהכרח לנושא הסמנטי; במקום אחר טענו שנושא תחבירי יכול להיות "ריק", כלומר, משולל קיום פונטי. בכל הדיונים הללו לא התעכבנו יותר מדי על הגדרת מושג הנושא, ופשוט הנחנו שקיימת הסכמה כלשהי לגביה. אך לאמיתו של דבר, המצוי בבלשנות המודרנית יודע עד כמה הדבר רחוק מן האמת. מושג "הנושא הדקדוקי" ניצב בעבר ובהווה במרכז החקירה הבלשנית, ומספר התיאוריות הכרוכות בו רק גדל והולך. מותר לומר בביטחון שאין כיום הסכמה כללית בקרב חוקרי הלשון בדבר הגדרה מדויקת וחד-משמעית

ואף כי כן אתה יודע

אני אסביר לך

את קטרוני קריטריונים

אתה לא תוכל לומר
בזמן בלתי נאמן אתה

משמעות - אינם יכולים לספק אפיון ממצה ומועיל של מושג הנושא הדקדוקי. הם מעורפלים מדי, כלליים מדי, ופשוט אינם חלים על נתח נכבד ממשפטי השפה הטבעית. בילדותי למדתי בבית-הספר שהנושא של "אסור לעשן" הוא "לעשן", וההסבר היה: כי זה כמו "העישון אסור". עד היום אני מצטער שלא שאלתי את המורה מה הנושא של "חבל לעשן". באמת, מה עושים כשאין אנלוגיה? ("העישון חבל" אינו דקדוקי).

נכון, תמיד אפשר לאכוף בכוח קריטריונים כמו (א)-(ב). יכול משהו להכריז: כן, (2) נסוב על "האיש הגבוה"; ב-(5) דווקא יש פעולה, וכיובי. אלו יהיו הכרזות, לא הסברים; הן יהיו מנותקות מן השיפוטיות הטבעיים של דוברי השפה, ובתור שכאלה חסרות כל ערך, זולת אולי

ש-(4) נסוב על "זהה? מה זה "זהה"? איך יכול משפט להיות נסוב על אלמנט נטול משמעות?
קריטריון (ב) לא מקדם אותנו הרבה:

5. הגדר הקיפה את המגרש.
6. מיכל בת 11.
7. האם למשפט הזה אין נושא?

משפטים כמו (5)-(7) ואינספור אחרים אינם מכילים שום נושא שפועל או מחולל פעולה; פשוט, לא מתחוללת בהם שום פעולה, גם אם הם מכילים פועל, כמו (5). האם נרצה להסיק מכך שמשפטים אלה אינם מכילים נושא? קרוב לוודאי שלא. הדוגמאות ב-(1)-(7) מראות דבר חשוב: קריטריונים סמנטיים או פרגמטיים כמו (א)-(ב) - כלומר, קריטריונים מבוססי-

ברור מי מהם עדיף. הביטוי ב-(א). אמנם נכון שבמקרים רבים, בהיעדר הטעמה (אינטונציה) מיוחדת, הנושא הדקדוקי יהיה גם "נושא השיח", הדבר שעל אודותיו מדובר; לדוגמה, (1). אבל מה בדבר דוגמאות כמו (2)-(4)? (כוכבית מציינת משפט בלתי אפשרי).

1. האיש הגבוה הוביל את הילדה המתולתלת.
2. את הילדה המתולתלת, האיש הגבוה הוביל.
3. * את הילדה המתולתלת, האיש הגבוה הובילה.
4. זה טיפשי שלא הדליקו את האור.

כל דובר ילידי שישאל על כך, יגיד ש-(1) אולי נסוב על "האיש הגבוה", אבל (2) בפירוש נסוב על "הילדה המתולתלת". באופן כללי, יש להודות שקריטריון (א) די מעורפל, משום שסיטואציות שיח שונות יכולות בקלות להטות את החלטתנו על מה נסוב המשפט. אך האם נסכים לזיהוי "הילדה המתולתלת" כנושא ב-(2), בהסתמך על (א)? אם כן, כיצד ניישב זאת עם העובדה שדווקא "האיש הגבוה" הוא שם העצם שקובע את נטיית הפועל, כפי שמלמד הניגוד בין (3) ל-(2)? קריטריונים (א) ו-(ד) "מתנגשים" בדוגמה (2). ומה בדבר משפטים כמו (4), המכילים "נושא סתמי"? ידוע שנושא סתמי, כשמו כן הוא - אלמנט נטול משמעות. האם ניתן לומר

**במקום לחפש אחר
"הגביע הקדוש" -
אותה תכונה מסתורית
שתגדיר, אחת ולתמיד,
את כל הנושאים בכל
השפות - הבלשנים
נקטו גישה מוכרת
מתולדות המדע: הם
פירקו את הבעיה
הגדולה לבעיות
קטנות יותר, ותקפו
אותן בנפרד**

להציל תיאוריה שוקעת.

מתעוררת השאלה - האם קריטריונים תחביריים, דוגמת (ג)-(ד), מוצלחים יותר? במובן מסויים, כן; אלה קריטריונים ברורים לגמרי, ולכן קל לבדוק את תקפותם. למרבה הצער, מתברר שגם הם יוצרים לא פחות בעיות משהם פותרים. ראשית, שימו לב שבמשפטים נעדרי פועל הנושא אינו חייב להיות שם עצם, בסתירה ל-(ג): ב-(8) הנושא הוא צירוף יחס, וב-(9) הוא צירוף (שם) תואר.

8. מאחורי השידה זה מחבוא טוב.

9. אדום עם פסים זה לא מה שאני צריך עכשיו. (מצביע על חולצה)

גם כאן, יכול מישו להכחיש שהעמדה לפני "זה" היא עמדת הנושא; אולם ברור שעמדה זאת קובעת את ההתאם במשפט, כנדרש מן הנושא על-פי קריטריון (ד):

10. מיכל זאת הילדה שממול.

יחד עם זאת, גם קריטריון (ד) בעייתי בפני עצמו. האם מקור ההתאם במשפט תמיד יהיה הנושא התחבירי? הביטו במשפט (11):

11. היו אמורים [להגיע הרבה אוהדים לאצטדיון].

הפועל והתואר הראשיים, "היו" ו"אמורים", מתאימים עם "הרבה אוהדים". אבל שם העצם "הרבה אוהדים" איננו מרכיב של המשפט העיקרי, משום שהוא מופיע בתוך צירוף משועבד (הכלוא בסוגריים ב-(11)), המבוסס על מקור הפועל "להגיע" - מה שקרוי פסוקית מקור. במילים אחרות, המבנה של (11) הוא (12) ולא (13):

12. היו אמורים [להגיע הרבה אוהדים לאצטדיון].

13. היו אמורים [להגיע] הרבה אוהדים לאצטדיון.

הסיבה ש-(13) איננו מבנה אפשרי היא שהוא מפר כלל תחבירי בסיסי: מאיידך של פועל חייב להימצא בפסוקית של הפועל. ב-(13) "לאצטדיון" מאיידך את שם הפועל "להגיע", אך אינו כלול בפסוקית שלו. אבל אם המבנה של (11) הוא (12), "הרבה אוהדים" גם הוא כלול בפסוקית המקור. יחד עם זאת, הבחנו כבר שזהו שם העצם שקובע את ההתאם על הפועל ושם התואר הראשיים. אם קריטריון (ד), שקושר "נושא" עם התאם, תמיד תקף, אנו נאלצים להסכים עם הפרדוקס הבא: הנושא של המשפט הראשי יכול להימצא בתוך פסוקית משועבדת. זו

מסקנה אבסורדית, והיא מאלצת אותנו לדחות גם את (ד) כקריטריון הכרחי להגדרת "נושא".

על פניו, נראה שהדיון שלנו מוליך למסקנות פסימיות. מושג "הנושא" עבר דקונסטרוקציה שיטתית, עד שלא נותרה בו תכונה מהותית אחת. כפי שציינת, בלשנים רבים חיים היום בשלום עם המסקנה הזאת. במקום לחפש אחר "הגביע הקדוש" - אותה תכונה מסתורית שתגדיר, אחת ולתמיד, את כל הנושאים בכל השפות - הבלשנים נקטו גישה מוכרת מתולדות המדע: הם פירקו את הבעיה הגדולה לבעיות קטנות יותר, ותקפו אותן בנפרד. כך, יש תיאוריה מסויימת, בתחום חקר השיח, שמאפיינת את "הדבר שעליו נסוב המשפט"; יש תיאוריה אחרת, בתחום הסמנטיקה הלכסיקלית, שמתארת כיצד פעולות ואירועים מיוצגים בשפה; ויש תיאוריה תחבירית שמטפלת ביחסי התאם בין שמות עצם לפעלים במשפט. התיאוריות הללו מודולריות, אך מקיימות אינטראקציה הדדית כמו גלגלי שיניים האחוזים זה בזה. מושג ה"נושא" איננו מושג יסודי עוד, ממש כפי שמושג ה"פרוטון" איננו עוד מושג יסודי בפזיקה.

האם זה אומר שבלשנים חדלו להשתמש במונח "נושא"? לא, ממש כפי שהפזיקאים לא החליפו את מושג הפרוטון, בדיבורם היומיומי, באוסף של חלקיקים וגדלים יסודיים יותר. זה אומר פשוט שאלה גם אלה מודעים לכך שיש פער בין השפה שבה אנו מדברים על התופעות לבין התופעות עצמן. וגם כשהעולם מתפרק לנו מתחת למבט, השפה מפתה אותנו אל הסינתזה.